

oblastami, s oblasťou empirickej a s oblasťou teoretickej práce. Na interdisciplinárnej porade, ktorá bola u nás na jar a ktorú venovali metodologickým problémom v našich spoločenských vedách, zistilo sa okrem iného aj to, že vzdialenosť medzi empiriou a teóriou treba čo najväčšmi skrátiť, aby sociologické výskumy boli fundované čo najkorektnejšie tak v metodologickom, ako aj v teoretickom ohľade. Sociologická teória sama by sa tak stala tiež jedným z najsilnejších iniciátorov empirických sociologických výskumov, lebo by poskytovala výskumníkom teoreticky relevantné výskumné hypotézy. Tak by sme sa v empirických výskumoch mohli začať brániť pred príliš mechanickým a šablónovitým kopírovaním už existujúcich výskumných metód a techník a vykročili by sme k plodnému experimentovaniu, k rozvíjaniu a overovaniu tých metód a techník sociologického výskumu, ktoré najviac zodpovedajú zvláštnostiam našich socialistických štruktúr a nášho človeka.

LA PENSÉE 1964

Francúzsky mesačník La Pensée, ktorý vychádza v známom parížskom vydavateľstve Editions Sociales, určuje si záujem a obľubu svojich čitateľov hlavne z dvoch dôvodov: pre včasný výber a značnú šírku okruhu problematiky spoločenských vied (filozofia, veda, umenie) a ďalej, pretože prevažná časť spolupracovníkov tohto časopisu sa grupuje z radov významných francúzskych marxistických filozofov a vedcov. I keď La Pensée nie je časopisom úzko špecializovaným na filozofiu, jeho obsah priťahuje predovšetkým záujemcov o filozofickú problematiku. Je to dané nielen tým, že časopis obsahuje podnetné články venované čisto filozofickej problematike, ale aj teoreticko-filozofickým poňatím článkov venovaných problematike z oblasti ekonómie, literatúry, vedy a umenia. Uverejňujeme stručný výťah z niektorých pozoruhodnejších príspevkov, uverejnených vo vlaňajšom ročníku tohto časopisu.

P. Macherey, *Filozofia vedy Georgea Canguilhema* (č. 113).

Predslov k štúdiu napísal L. Althusser. V predslove uvádza dielo G. Canguilhema, ktorý je riaditeľom Ústavu dejín vedy pri parížskej univerzite. Filozofia vedy je základnou časťou filozofie v tej miere (hlavne od Descarta), ako sú súčasné vedy vodcom a vzorom pre každú filozofickú úvahu. V súčasnosti je hlavným problémom jednota dejín vedy a epistemológie (filozofie vedy). Totiž táto jednota sa v dielach venovaných dejinám vedy vyskytuje len zriedka. Historik používa najčastejšie metódu popisu následnosti objavov, alebo v najlepšom prípade následnosť teórií tej či onej vedy. Vzniká tak dojem, že

⁵ „Len predmetným rozvinutím bohatstva ľudskej bytosti vznikne bohatstvo subjektívnych ľudských zmyslov, vznikne hudobný sluch, oko so zmyslom pre krásu formy, slovom, len potom budú zmysly schopné ľudských pôžitkov, zmysly, ktoré sa potvrdia ako ľudské bytostné sily, čiastočne sa zdokonalia, čiastočne vzniknú. Lebo nielen päť zmyslov, ale i takzvané duševné zmysly, praktické zmysly (vôľa, láska atď.), slovom, ľudský zmysel, ľudskosť vzniká iba existenciou ich predmetu, zľuďštenou prírodou. Utvorenie piatich zmyslov je práca celých doterajších dejín sveta.“ Karol Marx a Fridrich Engels, *O umení*, Tatran, Bratislava, 19.

dejiny vedy sú náhodné (sled objavov), alebo že dejiny vedy sú logické (vývoj ide cestou riešenia otázok), na ktoré sa dovtedy neodpovedalo. Obe koncepcie sú idealistické. Dejiny vedy sú podľa týchto názorov najčastejšie vedeckou kronikou, alebo, na druhej strane, filozofia vedy sa robí tým spôsobom, že vo vývoji vedy sa hľadajú „príklady“ na potvrdenie ideologickej hodnoty filozofie. Francúzska škola (Cavaillès, Bachelard, Vuillemin v epistemológii, Canguilhem a Faucault v dejinách vied) nastúpila novú cestu.

Po prvé, ide o rešpektovanie reality reálnej vedy. Podobne ako etnológovia, aj súčasní epistemológovia idú „do terénu“. Nehovoria o veciach, v ktorých sa nevyznajú. Taktó zistili, že veci vo vede neprebiehajú tak, ako si to mysleli mnohí filozofi. Po druhé, dejiny nie sú ani kronikou, ani filozofiou dejín. Aj tu idú noví historici v dejinách vedy „do terénu“. Ich obrovská výskumná práca znesie porovnanie s prácou, ktorú vykonal Marx v politickej ekonómii. Zisťujú, že veci sa neodohrávajú tak, ako sa myslelo. Aké sú ich výsledky? Prvý dôležitý výsledok: rozlíšenie reality vedeckej práce a jej „pozitivistickéj“ interpretácie. Veda nie je konštatovanie a objavovanie holej a danej pravdy, ale produkcia poznatkov, produkcia, v ktorej sú úzko späté teórie, pojmy, metódy. Poznať vedeckú prácu predpokladá poznať celý tento organický komplex. Druhý výsledok: toto poznanie predpokladá ďalšie poznanie, znalosť skutočného vývinu dejín vedy ako dejín celku *teória—pojmy—metóda* a jeho výsledkov (objavy). Opravdivé dejiny vedy sú teda neoddeliteľné od filozofie vied, sú jej podmienkou. Pokrok vedy nie je mechanický (kumulácia poznatkov), ani v ňom nie je kontinuálna dialektika bez zratov, paradoxov, skokov. Sú otázky, na ktoré nenájdeme nikdy odpoveď, pretože nezodpovedajú reálnym problémom; sú imaginárne odpovede, ktoré neodpovedajú na skutočný problém.

Výsledky takéhoto prístupu k dejinám vedy sú niekedy prekvapujúce. Tak Canguilhem dckázal, že teória reflexu vznikla vo vitalistickej ideológii, a nie, ako sa verilo, v mechanistickej ideológii 17. storočia.

Dielo G. Canguilhema je veľmi úzko špecializované, týka sa úzko vymedzených predmetov skúmania (utváranie pojmu reflex, funkcie štítnej žľazy atď.). Jednota teórie vedy, teória dejín vedy a dejín vied samotných sa dosahuje zaujatím postoja k problematike vedy. Pretože veda samotná je zaujatie určitého postoja, je možné zaujať určité stanovisko vo vzťahu k nej. Vzniká otázka: Čo chce veda? Pri objasňovaní objavov treba sledovať proces ich vzniku až po otázku, ktorá je východiskom pohybu vedy vedúceho k objavu. Tento prístup k veci si vyžaduje historický výklad, čo však neznamená chronologický sled. Pri sledovaní problému môže byť tento sled narušený, ba dokonca obrátený — v článku *Prostredie* Canguilhem postupuje od Newtona po 20. storočie, odtiaľ sa vracia do staroveku a znovu postupuje až po Newtona.

Prvou úlohou filozofie a dejín vedy je kritický prístup k dejinám vedy, tak ako sa doteraz robia. Chronologický sled zbierky faktov vyvoláva ilúziu, že jestvuje hromadenie poznatkov v určitej oblasti, že pokrok ide sám od seba. Takéto dejiny sú zbierkou dát, biografii ap., čím vzbudzujú dojem, že vývoj vedy je náhodilý. Treba naopak vychádzať z dejín vedy tak, ako sú dané vo vede a vedou. Vedec sa s históriou svojej problematiky musí vypořiadat vopred. Vedci majú tendenciu podriaďovať dejiny súčasnej vede. Taktó spracované dejiny sú analytické, regresívne a statické. Analytické: izoluje sa určitá línia a neštudujú sa dejiny problému. Napríklad fyziológ vytrháva z každého objavu časť, ktorá sa týka fyziológie, hoci práve fyziológia v niektorých prípadoch môže hrať úlohu využívania výsledkov kliniky a patológie, a nie základnú úlohu. Taktó sa zužuje pole, v rámci ktorého sa rozvíja čiastková problematika. Ďalej, dejiny sa posudzujú z hľadiska súčasného stavu vedy, izolujú sa čiastočky, zárodoky pravdy, vylučujú sa hybné časti a taktó sa umele rekonštruuje správne riešenie z umele vytrhnutých súvislostí. Taktó možno hodnotiť niektorého vedca z toho hľadiska, že všetky prvky riešenia jeho problému už

jestvovali pred ním aspoň v takej miere, v akej miere ich obsahuje správne riešenie v základnej učebnici, ktorá bola vydaná dajme tomu 60 rokov po jeho smrti. Skrátka, prechod od chybného k správne mu sa ukazuje na základe správneho riešenia, z ktorého sa a priori vychádza.

Metóda bežných dejín je regresívna — vývoj teórií sa v skutočnosti podáva ako výklad ich vzniku, ako ich rekonštitúcia od výslednej teórie.

Napokon, bežná metóda dejín vedy dochádza k statickému výkladu. Východiskom je súčasná teória a prehľad tých teórií, ktoré ju predchádzali, je len rekapitulácia východisková súčasnej teórie, pričom celý historický prehľad zase vyúsťuje do súčasnosti, z ktorej sa vychádza. Medzi východiskom a vyústením sa teda neodohráva vôbec nič, a preto sa hovorí o pojmoch starých ako samotný svet. Zostáva sa teda na súčasnej, vytvorenej vede a jej dejiny sú len retrospektívnou dedukciou. Takto sa nedá hovoriť o skutočnom tvorení vedy. Typický príklad je pojem reflexu v súvislosti s karteziánizmom. Keď pojem reflexu došiel už vek dospelosti, umožnil vytvoriť teóriu mimovoľného pohybu nezávisle od psychológie citlivosti. Preto je prirodzené, že sa jeho zrod hľadá v kontexte mechanistického nazerania na svet u Descarta. V skutočnosti Du Bois Reymond ako profesor berlínskej univerzity z iných ako vedeckých pohľadov opomenul Prochásku, aby mohol vyzdvihnúť Descarta ako predstaviteľa „veľkej vedy“ pred vedou národnostnej menšiny. Len čo sa vytvoril pojem reflexu, tak sa potom zdá, že plným právom patrí do teórie reflexu. Pritom je tento postup zdanlivo správny, pretože Descartes opisuje javy, ktoré boli neskôr opísané ako reflex očného viečka.

Deformácia dejín teda postupuje takto: pozorované javy sa vydávajú za pojem a pojem potom za teóriu. Je tu teda zámerná a organizovaná konfúzia úrovní. Rozlíšenie medzi pojmom a teóriou je obťažné. Skutočný vývoj vedy od pojmu k javu sprostredkovane cez úzko súvisiaci experiment a teóriu. Podľa vedcov, ktorí fakticky píšú pamäti (vidia dejiny cez svoju prítomnosť), dejiny vedy sú sled hierarchických rovín od pozorovania k teórii a potom sled nadväzovania teórií jednej na druhú, pretože teórie sú zavíšením vedeckej praxe. Je to typicky idealistický postup. Canguilhem sa usiluje o pohľad na dejiny „zvonku“, t. j. skúma prechod od nevedenia k vedeniu pomocou skutočných faktov vo vedeckom skúmaní. Každý pojem má svoje dejiny od zrodu až po jeho vlastnú konzistenciu, t. j. sformovanie. V definícii pojmu „reflex“ možno nájsť jeho dejiny, ktoré oddeľujú pojem od jeho zrodu.

Téma zrodu pojmu kladie dve metodické požiadavky:

1. Pojem sa rodí nezávisle od teoretického kontextu a má teoretickú polyvalenciu; teórie sa rodia až po ňom. Objav pojmu sa deje za pomoci dvoch nástrojov: praxe a reči. V praxi sa potreba vytvorenia pojmu rodí mimo samotnej disciplíny (napr. pojem funkcie štítnej žľazy sa zrodil z potrieb patológie a kliniky, pričom klinika je zviazaná teórii a technike mimolekárskeho oblasti). Reč je podmienka vývoja vedy, to isté slovo umožňuje prechod z jednej oblasti do druhej (pojem tonus vo fyziológii pochádza zo stoickej teórie pneумы), ďalej slovo sa môže pri prechode z jednej oblasti do druhej meniť. Pojem normy ako fyziologický pojem sa zrodil z patológie a klinických potrieb. Takýto postup môže spresniť rozdiel medzi pojmom a teóriou, pretože kontinuálny výskyt pojmu v celej historickej línii svedčí o pretrvávaní toho istého problému. Definovať pojem znamená formulovať problém; pojem sa týka otázky, teória odpovede.

Vychádzať z pojmu znamená vychádzať z otázky za tým účelom, aby sa písali dejiny. Je nemožné podať vedeckú definíciu normy (pokusy definovať ju ako predmet fyziológie, alebo ako priemer, vymykajú sa z rámca vedy). Pokusy o odpoveď na otázku vychádzajú z inej roviny ako otázka samotná. Je nemožné zredukovať pojem normy na teóriu, ktorú príležitostne podporuje, objasniť ho touto teóriou. Je to teda otázka, ktorá hľadá svoj

zmysel, a teda nastoluje svoje dejiny. Norma nie je ani predmet opisu, ani potencionálna teória, ale zásada výskumu. Fyziológia má uznať pôvodnú normatívnosť života, a nie hľadať objektívnu definíciu normálneho. Filozofia v týchto súvislostiach má skúmať problematiku nezávisle od jej provizórneho riešenia (toto je v určitej rovine vždy), pretože dejiny riešení (a filozofia, to sú v danom prípade dejiny) sú len čiastočnými dejinami.

2. Robiť dejiny pojmu po jeho zrode znamená podať výklad jeho pohybu, pričom poznáme konzistenciu pojmu definovanú pôvodne ako polyvalenciu. V princípe metódy sa nachádza pravidlo nutnosti rozlíšiť problematiku pravdivé — nepravdivé od problematiky vedieť — nevedieť. Treba sa zásadne držať druhej línie. Takto pojem, ktorý sa retrospektívne javí ako životaschopný, pretože poznáme jeho plodnosť, môže byť pri svojom zrode chybný, nemá ešte svoje teoretické pozadie. Len takto môžeme pochopiť, ako sa pojem vyvíja z dôvodov, ktoré sa netýkajú teórie, z dôvodov praxe, alebo tým, že vychádza z inej vednej oblasti. Nepravdivé sa veľmi často javí ako neoprávnená interferencia dvoch vzdialených oblastí vedy.

Metóda bádania si ďalej vyžaduje stýkanie dejín s ich predmetom. Prostriedky formulácie vývoja vedy a prostriedky pozorovania tohto vývoja sú paralelné, hoci nie spoločné. Teória dejín vedy veľmi úzko súvisí s teóriou biológie. Jeden pojem z biologických vied sa obzvlášť hodí svojim obsahom pre teóriu dejín: je to pojem normy. Norma je dynamický pojem, implikuje možnosť hraníc tolerancie, možnosť vzniku a podmienky nových foriem. Pojem normy pomáha zaradiť túto otázku do novej otázky, do otázky vzťahu organizmus—prostredie. Základný pohyb sú dejiny prostredia, ktoré podmieňujú aj organický pohyb. Skutočnosť, že prostredie kladie organizmu problémy nepredvídateľnej povahy, vyjadruje sa v biológii pojmom protirečenie. Tento spôsob vyjadrenia základnej biologickej otázky nevedie k indeterminizmu, ba práve naopak. „Veda vysvetľuje skúsenosť, ale neanuluje ju.“ Biológia a dejiny biológie sa stretávajú v dvoch pojmoch: otázka a udalosť. Dejiny vedy, ktoré sú systematicky vypracované na základe tejto idey normy, odpovedajú trom požiadavkám:

1. predstava vedy ako protirečivej jednoty s jej kontextom [dôležitosť metodologického pojmu poľa (t. j. súvislosti): technika, prax, ideológia, interferencia s inými vedami atď.]. Pohyb dejín sa môže posúdiť len s odstupom (prechod od nevedenia k vedeniu) a paralelne s tým, súčasný stav otázky má zmysel len vo vzťahu k perspektíve;

2. odmietanie špekulatívnej, čistej logiky. Pohyb vedy nevychádza z bodu, v ktorom je už ideálne prítomná pravda, ale z reálnej neprítomnosti pravdy. Vývoj vedy nevylučuje nesprávne, ale implikuje omyl v samotnom svojom vývoji. Príklad z fyziológie: abnormálne vyvoláva záujem o normálne;

3. ozrejenie základnej otázky: „hodnota“ vedy. Fyziológia tiež hodnotí živú bytosť z hľadiska jej potrieb a možností, teda kladie otázky. V tej istej miere však dejiny vedy a racionálne chápanie historičnosti, teda filozofia, kladú otázky o problémoch vedy. Teda pozícia filozofie je vonkajšia vo vzťahu k vede, kladie vede jej vlastné otázky. Súlad medzi metódou dejín vedy a metódou vedy samotnej má za korelát diskontinuitu. Filozofia vedy sa pýta: Čo chce veda? Čo chce každá veda? Filozofia vedy uvažuje o tom, čo veda robí bez toho, aby o tom uvažovala, t. j. filozofia uvažuje o vymedzení oblasti vedy. Táto oblasť nie je daná tak, ako pred vedou objektívny svet predmetov a javov: „Charakteristická jednota pojmu určitej vedy sa dlho hľadala v smere jej objektu. Objekt mal určovať metódu, ktorá sa používa pre štúdium jeho vlastností. V podstate to však znamenalo obmedzenie vedy na skúmanie danosti, na prebádanie určitej oblasti. Keď sa zistilo, že veda si viac alebo menej kladie svoju danosť a privlastňuje si ju, tak z tejto skutočnosti, ktorú nazývame oblasťou vednej disciplíny, táto vedná disciplína si viacej

vyberá za cieľ než objekt. Presnejšie povedané, predmet vedy dostal nový zmysel. Predmetom vedy už nie je len špecifická oblasť problémov, riešenie prekážok, ale aj zámer a cieľ subjektu vedy, špecifický projekt, ktorý tvorí teoretické vedomie ako také.“ Len vtedy dostáva zmysel úvaha o pôvode. Fyziológia sa zrodila ako veda o podmienkach zdravia. Takto sa vyčleňuje dejinná línia, ktorú študujeme od určitého centrálného pojmu a ktorá načrtáva viacej chod vedy než skúmanie určitého objektu. Keď sme takýmto spôsobom charakterizovali pojmový pôvod vývoja vedy, môžeme ju študovať takú, ako existuje v skutočnosti, a dať ju do vzťahu s jej zameraním: čo chce dosiahnuť. Je možné, že odhalíme disproporciu medzi skutočným významom a jeho vyjadrením. Príkladom je vedecká psychológia, ktorá upadá len čo sa zrodila. Robí niečo iné, než chce, je v službách iných záujmov ako svojich vlastných. Venuje sa oblasti, ktorá jej nepatrí, ale ktorú jej dali: človek ako nástroj. Pri takejto príležitosti treba, aby filozofia kládla vede otázky. To však môže robiť len vtedy, keď sa stane dokonale tým, čím je vo vzťahu k vede: dejinami (len tak môže poznať dôvod problému). Otázky vtedy môže klásť veľmi priamo; tým skôr, že za východisko a základ berie históriu, ktorej zákony a pravidlá sú mimo vedeckej praxe, sú vonkajšie v pomere k praxi vedy. Filozofii potom už nikto nemôže zakazovať, aby sa spytovala určitej vednej disciplíny, čo chce, kam smeruje v určitej problematike. Môže sa pýtať. Môžete mi povedať, o čo usilujete, aby som vedel, čo ste? Inokedy môže filozof vedcovi poradiť smer, ktorým sa má uberať, ak chce niekam dôjsť. Len čo prostriedky používané na opis objektu implikujú poňatie samotného objektu, vytvárajú sa aj podmienky pre možnosť diskusie o tomto objekte.

Viac ako teória vedy je potrebná formulácia pojmu vedy a každej jednotlivej vedy. Tento pojem sa vyskytuje výlučne len v dejinách jeho formulácií; charakterizuje vedu po stránke jej funkcie, ktorú musíme objaviť na každom kroku pri analýze dejín vedy.

A. H a u d r i c o u r t, *Technológia ako humánna veda* (č. 115).

Veda sa bežne definuje svojím objektom. Toto je však len približné, pretože rýchle zistíme, že to, čo charakterizuje vedu, nie je objekt, ale hľadisko. Napríklad stôl: môže sa skúmať z hľadiska matematiky (plocha, objem); fyziky (váha, hustota); chémie (spaliteľnosť, rozložiteľnosť za pomoci kyselín); biológie (vek, druh stromu) a napokon z hľadiska humánnych vied (pôvod a funkcia stola pre ľudí). Ak aj môžeme študovať jeden predmet z rôznych hľadísk, na druhej strane je nepochybné, že existuje hlavné hľadisko, ktoré sa zakladá na objasnení zákonov vzniku a zmien objektu. Pre vyrobený predmet je podstatné hľadisko výroby a jeho používania, a preto ak má byť technológia samostatnou vedou (a nielen aplikácia vied vo výrobnej činnosti, čo je bežný názor), musí byť vedou o ľudskej činnosti. Doteraz tento názor na technológiu sa nemohol presadiť, pretože „dejiny práce“ sa viacej zaoberali spôsobmi výroby než dejinami výrobných síl. Technológia bola doménou etnografie. Dynamickú stránku technológie v etnografii vyzdvihol Mauss — skúmal „telesnú techniku“ (bez nástrojov) a došiel k záveru, že napr. technika plávania sa odlišuje u rôznych národov bez toho, aby boli pre to objektívne príčiny. Tak isto spôsob sedenia, jedenia, močenia atď. nie je výsledkom inštinktu, ale sociálnej dedičnosti. Každá výrobná činnosť je svalový pohyb — práve toto je predmetom technológie. Doteraz nejestvuje notácia pohybov, ktoré človek vykonáva pri svojej technickej činnosti, hoci by sa zdalo, že takúto notáciu si štúdie o racionalizácii práce vynucujú. Prirôdená klasifikácia týchto pohybov musí vychádzať z ich historickej príbuznosti. Metódou technológie je postup od prítomnosti k minulosti, pričom minulosť možno sprístupniť rôznymi spôsobmi. Treba používať súdobé dokumenty, lingvistické údaje, ikonografiu atď. Výučba technológie by prispela k prekonávaniu predstáv o protirečení medzi humanizmom a rozvojom strojovej výroby, ale hlavne a predovšetkým by prispela k boju proti rasizmu. Dalo by sa poukázať na to, že rôzne príčiny zaostáva-

nia niektorých oblastí nespočítajú v nižšej úrovni intelektu rás alebo národov, ale v geografických a iných zvláštnostiach vývoja tej či onej oblasti sveta. Všetko, samozrejme, bez toho, aby sa vývoj spoločnosti vysvetľoval technokraticky.

Paul Boccara, *O priemyselnej revolúcii 18. storočia a jej predĺžení až po automatizáciu* (č. 115).

Článok je referát na seminári strediska marxistického štúdia a výskumu. Otázka, ktorú autor rieši, dá sa formulovať takto: Možno nájsť spoločného menovateľa pre priemyslovú revolúciu, ktorý by vysvetlil organický komplex technológie a sociálnej štruktúry? Autor sa obmedzuje pri riešení tohto problému na vývoj pracovných nástrojov. Klasickou štúdiou o priemyselnej revolúcii je práca P. Mantouxa z roku 1906 *Priemyslová revolúcia v 18. storočí*. Mantoux v tejto práci konštatuje, že príčinou priemyselnej revolúcie sú stroje; hybná sila nerozhoduje, môže to byť aj robotník sám. Marxova teória priemyselnej revolúcie, z ktorej Mantoux vychádza, je plodnejšia. Marx používa presnejší výraz: pracovný stroj. Zatiaľ čo používanie ručného nástroja bolo viazané na orgánové obmedzenie človeka (počet nástrojov bol viazaný na počet orgánov človeka), pracovný stroj prekonáva toto obmedzenie. Nie je síce jediným faktorom priemyselnej revolúcie, ale hlavným, pretože nahrádza ruku. Tým vzniká nová úloha robotníka vo výrobe — oprava omylov a stroja. Pohonná sila pracovného stroja nie je rozhodujúcim faktorom priemyselnej revolúcie. Niektorí autori považujú za príčinu priemyselnej revolúcie vynález a používanie parného stroja, avšak parný stroj samotný je viazaný na pracovný stroj, ktorý je hlavným faktorom priemyselnej revolúcie.

Niektorí súčasní autori odmietajú obmedziť diskusiu na technologický vývoj a uvažujú o technickom, sociálnom a ekonomickom komplexe (Ashton). P. Léon považuje za revolúciu zrod veľkopriemyslu, pričom hovorí, že veda mala taký istý význam ako napr. vynález pracovného stroja. John U. Nef považuje za zrod „priemyselnej civilizácie“ sériovú veľkovýrobu. Iné teórie kladú do popredia otázku energie (napr. Cipolla). V súčasnosti sa však väčšina názorov kloní k Marxovmu poňatiu. Takzvaná druhá priemyslová revolúcia, ktorú niektorí autori kladú do konca 19. storočia, je v podstate len vyššou etapou priemyselnej revolúcie. Autori tohto pojmu (hlavne G. Friedmann) za revolúciu považujú začiatok používania elektriny a výbušných motorov. V skutočnosti však ide o završenie revolúcie, ktorú uskutočnil pracovný stroj (zavedenie výrobných liniek a pod.). Za ďalšiu opravdivú revolúciu možno pokladať až automatizáciu. Zatiaľ čo pri pracovnom stroji ide o náhradu ruky, pri automatizácii ide o náhradu niektorých funkcií mozgu. Úloha človeka vo výrobnom procese sa takto znovu radikálne mení, a práve preto možno hovoriť o technologickej revolúcii.

J. Chesneau, *Čo je národná demokracia?* (č. 118).

Autor rozoberá jednotlivé charakteristiky národnej demokracie na príkladoch štátov, ktoré sa zbavili koloniálneho jarma. Štát národnej demokracie je charakterizovaný jednotou boja proti imperializmu s bojom proti feudalizmu, za národnú nezávislosť a demokraciu. Ďalšou črtou národnej demokracie je to, že je to proces, a nie zmeravená kategória. Národná demokracia sa líši od buržoáznej demokracie tak na poli ekonomickom, ako aj na poli politickom. Štáty národnej demokracie však nemožno považovať za africko-ázijský variant ľudových demokracií v Európe. Ideológia týchto štátov je dosť hmlistý socializmus, a nie socializmus vedecký; štátny sektor so socialistickým zameraním neprevláda ešte nad súkromným. Ďalšou črtou národnej demokracie je boj za mierové spolužitie a proces národného zjednocovania. Rozhodujúcou otázkou je triedna základňa národnej demokracie a jej politický výraz. V tomto je situácia v každej krajine iná, pretože revolučná jednota sa všade vytvára podľa konkrétnych podmienok tej-ktorej krajiny. Zaujímavé je sledovať zrod a vývoj tézy o národnej demokracii tak, ako bol tento

pojem nastolený na porade 81 strán v Moskve roku 1960. Vypracovanie tézy o národnej demokracii bolo urýchlené začínajúcim ideologickým sporom o revolučnú taktiku v málo vyvinutých krajinách. Tento spor v medzinárodnom robotníckom hnutí vznikol už po XX. sjazde a porada 81 strán ho mala svojím vyhlásením ukončiť. Téza o národnej demokracii svedčí o pružnosti a realizme marxistickej teórie v porovnaní s obdobím kultu osobnosti. Je zaujímavé, že program, ktorý sa približuje súčasnému pojmu národnej demokracie vyskytoval sa už vo viacerých krajinách: začiatky mongolskej revolúcie (1920—1921), prvá etapa kemalizmu v Turecku; kantonská revolučná základňa; program Viet-Minhu roku 1941. Roku 1940 Mao-Ce-Tung sformuloval svoje názory na revolúciu v málovyvinutých krajinách v práci *Nová demokracia*. Túto jeho verziu možno považovať za špecifický prípad národnej demokracie. Podľa názoru autora článku nemožno mechanicky aplikovať na každú krajinu vývody, že národnú a demokratickú revolúciu musí vždy viesť od začiatku a výlučne robotnícka trieda a jej strana — to závisí od konkrétnych podmienok tej-ktorej krajiny. Stratégia všetko alebo nič neprihliada na zložitú a dlhú boju za socializmus v konkrétnych podmienkach tej-ktorej krajiny.

Michal Krajčovič